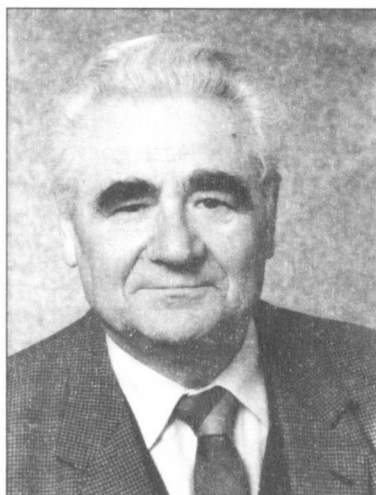

Kalapis Zoltán

EGY KISEBBSÉGI TÖRTÉNÉSZ HALÁLÁRA

Cschák Kálmán (1927–2003)

A történetírás tárgyát az évszázadok során – a görögök és a rómaiak óta – legalább kétféleképp értelmezték. Az ideális, a szépítő megfogalmazást Cicero foglalta szavakba: „A történelem az idők tanúja, az igazság fényessége, az emlékezés élete, az élet tanítónője, a régmúlt idők hírnöke.”

A rideg gyakorlatról, a győztesek történelemfelfogásáról, a „római béké”-ről Tacitus már így írt: „... elhurcolni, gyilkolni, rabolni – hazug néven ezt mondják birodalomnak, és ahol pusztaságot teremtenek, békének.”

A győztesek mindig és minden korban meg vannak győződve arról, hogy a történelem velük kezdődik, előttük semmi sem volt, vagy ha mégis lehetetlen az ilyen leegyszerűsítés, akkor jön a múlt átértékelése, a história átírása.

Az évszázadok és az évezredek során erre számtalan példát találhatunk: a nyertes vagy elegánsan átszabta, vagy csak éppen összefércelte a históriát.

A közelmúltban, hatvan évvel ezelőtt, valami hasonló történt (ki tudja, hanyadszor) ezen a mi tájunkon is, s tartott fél évszázadon át. A kisebbségek esetében ez az átfogalmazás már korábban megkezdődött, csaknem kilencven évvel ezelőtt: Ők arra ítéltettek, hogy feledjék múltjukat, történelemkönyvük kitépelt lapjai helyére új, másfajta oldalak kerültek.

Nos, egy ilyen „átfűrés”, új igazságokat megfogalmazó és érvényesítő korszakban született, élt és alkotott egy kisebbségi magyar történettudós, Csehák Kálmán (Csóka, 1927. január 16.–Újvidék, 2003. október 31.)

Kisebbségiként jött ugyan a világra, de a szocializmus gyermeke lett, azzal a megszorítással, hogy minoritásától szabadulni nem tudott: hol előnyként, hol hátrányként viselte. Ez a két fonál foglalta kereteibe életét a kezdetektől az utolsó pillanatig.

(Az egyházi anyakönyv szerint 14-én, az állami anyakönyv szerint pedig 16-án született. A családi hagyomány az eltérést azzal magyarázza, hogy a szerb új év első napján látta meg a napvilágot, azaz munkaszüneti napon, s így a bejegyzés megkésett. Az első osztályokat szerbül fejezte be, mivel neve alapján szláv származásúnak minősítették, holott magyar elődei a Dunántúlról érkeztek Csókára a XVIII. és a XIX. század fordulóján: Tolna megyéből, a Szekszárd közeli, a Duna mellékága melletti településről, Faddról. A probléma kapcsán maga Csehák is írja egy helyütt, hogy „nem az döntött a nemzeti hovatartozásról, hogy ki minek vallja magát, hanem azt a családnevek alapján az összeírók határozták meg”. Egy másik helyen közli, hogy az itteni magyarság a „névelemzést” a legnagyobb sérelemként tartotta számon, „hiszen emiatt a magyar gyermekeknek csak egyharmada járhatott magyar iskolába”).

A szerb iskola végül is, nem egy esetben, csupán a nyelvtanulás egyik formája lett, nem az elnemzetlenítés eszköze. A magyar szellemiséget Csehák esetében, a család mellett, a csókai és az adai magyar közösség, az adai polgári iskola tanárainak és diákjainak egynyelvűsége biztosította. Az már szinte anyanyelvi fürdőként hatott, amikor egy-két háborús évet a szegedi tanítóképzőben tölthetett, ahol az egyik tanára Bálint Sándor volt, a neves etnográfus, a szegedi népesség és kirajzás egyik legnagyobb ismerője. Csehák szülőhelye kapcsán írta, hogy „. . . csókai népünkhöz 1800 táján Baranyából és Tolnából származó magyar családok . . . érkeztek”.

A második világháború után, 1947-ben, Szabadkán fejezte be a tanítóképzőt, mivel 1945-ben mozgósították, részt vett a befejező küzdelmekben, majd letöltötte tényleges szolgálatát is. Az első kinevezése a székelykevei algimnáziumba szolt – tanítói oklevéllel általános iskolai tanár lett –, majd 1948 júliusában kinevezték az algimnázium és az elemi iskola egyesítésével létrejött általános iskola igazgatójává.

A „fényes szelek” szárnyán huszonegy évesen lett iskolaigazgató, majd másfél év múltán párttag is, mivelhogy a sikeres előmenetel enélkül legtöbbször elképzelhetetlen volt.

(Az akkori gyors érvényesülést azonban olykor jelentéktelen apróságok is befolyásolták. Még az adai polgáriban a vizes spongyával hadakozó diákok egyike eltalálta Horthy kormányzó arcképét, s lecsve, összetört az üveg. A

szerb diáktárs „bűnét” Csehák magára vállalta, így az egész eset diákcsínynek minősült, s nem gyanús esetnek, vagy netán ellenséges cselekedetnek, amiért kizárás jár. Az adai szerb fiú negyvennégy után fontos tisztségeket töltött be, Csehák hóna alá nyúlt, s egyengette útját az új világban. A székelykevei iskolában, a Tájékoztató Iroda határozata után megtartott értekezleten, egy tapasztaltabb párttag lefogta a kezét, hogy ne kérdezhessen semmit. Akkoriban az ilyesmit nem jó szemmel nézték, a kérdezősködők nemegyszer pórul jártak, és Goli otokon találták magukat.

Nem a véleménycsere vagy a véleménynyilvánítás korszaka volt ez, hanem a feltétlen hűségé, a szó nélküli engedelmességé.)

Csehák, jó érzékkel, nem a kínálkozó politikai pályát választotta, hanem a szakmait – a továbbtanulást. A „társadalmi munkások”-kal egyébként is Dunát lehetett rekeszteni, szakemberből, értelmiségiből viszont kevés volt, különösen a nemzetiségiek között kellett őket lámpással keresni.

Eredetileg a műszaki hivatás felé tájékozódott, hiszen minden gépet, minden rádiót, minden órát szét tudott szedni és össze tudott szerelni, de tanítói oklevele nem tette lehetővé a beiratkozást a műszaki egyetemre. Maradt tehát a pedagógiai pálya: rendkívüli hallgatóként beiratkozott az Újvidéki Tanárképző Főiskola történelem-földrajz szakára. Egyik tanára Löbl Árpád (Lőrinc Péter) volt, az egyetlen, hivatásosnak is mondható, vajdasági magyar történész a két háború között. Ő volt az, aki elősegítette pályáján is: 1956-ban diplomált, de már 1955-ben, „kiemelt káder”-ként munkatársa lett az Újvidéki Párttörténeti Levéltárnak. Az archívumnak az volt a feladata, hogy felkutassa és összegyűjtse a munkásmozgalomra, a JKP-re és a népfelszabadító mozgalomra vonatkozó dokumentumokat és adatokat a levéltárakban a XIX. század közepétől folyamatosan, hogy a begyűjtött forrásanyag alapján meg lehessen írni a munkásmozgalom történetét. „Ennek a levéltárnak – írta Csehák – az ötvenes, hatvanas években négy magyar munkatársa volt (Végh Sándor, Mirnic József, Mészáros Sándor és Csehák Kálmán – K. Z. megjegyzése), mert a XIX. század második felének és a XX. század első két évtizedének dokumentumait, adatait legtöbb esetben magyar, részben német és sokkal kisebb mértékben lehetett szerb nyelven felkutatni. Ehhez pedig nyelvtudásra volt szükség.”

A kutatómunka mellett magánúton befejezte egyetemi tanulmányait: 1961-ben az Újvidéki Egyetem Történelmi Tanszékén diplomált. 1970-ben elnyerte a doktori fokozatot, s tudományos munkatársa lett az Újvidéki Történelmi Intézetnek. Értekezése az intézet induló monográfia-sorozatának első kötete volt, s *Radnički pokret u Banatu do osnivanja Socijaldemokratske partije Ugarske, 1868–1890, azaz. A bánáti munkásmozgalom története a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig, 1868–1890* címmel jelent meg.

(Egyszer elszóltam magamat, s a história itteni magyar művelőit párttörténészeknek neveztem. A minősítést élénken, majdhogynem sértődötten visszautasította, mondván, hogy ők az újabb kor történészei. Ebben persze van igazság, a munkásmozgalom, a szocializmus gyakorlata és bukása elválaszthatatlan a XIX. és a XX. századtól. Valójában arányeltolódásokról, fontossági

sorrendekről, már-már kizárólagosságokról van itt szó, amit Csehák munkásságával részben cáfolt, írásaiban pedig megerősített.

A történelemtudomány megszabott irányát vonta kétségbe, amikor monografikusan feldolgozta a bácskai és a bánáti politikai küzdelmeket az 1906–1909-es koalíciós kormányzat idején [*Političke borbe u Bačkoj i Banatu za vreme vladavine koalicije, 1906–1909*, Novi Sad, 1987].

Írásaiban azonban maga is elismerte, hogy „a figyelem középpontjába a párttörténet és a népfelszabadító harc került. Lehetett más témákkal és korábbi korokkal is foglalkozni a történelmi materializmus szellemében. Voltak viszont tabutémák, amelyekkel nem volt szabad foglalkozni. Ilyen volt az 1944–45 őszen és telén a katonai közigazgatás alatt elkövetett atrocitások Bánáthban, Bácskában és Baranyában”.

Történetek kísérletek a tilalmak hatálytalanítására: a *Hideg napok* című magyar film bemutatója után felmerült, hogy az 1944–45-ös cseményekkel a jugoszláv történetírásnak is illene foglalkoznia, de egy tanácskozáson leállították a kezdeményezést, a hetvenes években pedig a párt funkcionáriusai megakadályozták egy dokumentumkötet készítését a katonai közigazgatás levéltári anyagából.

A huzavona azóta is tart. A hallgatás ugyan megtört, de a végső áttörés még várat magára.

Ennyit az objektivitásról, „az igazság fényességé”-ről, a történelemről mint „az élet tanítónője”-ről.)

Csehák Kálmán pályája a szocializmus éveiben szinte töretlen. Hosszú esztendőkön át fontos intézmények vezetésével bízták meg: a Vajdasági Levéltár igazgatója volt (1971–1979), majd az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetének élére került (1979–1990). Ekkor az egyetemi pálya is megnyílt előtte, rendes egyetemi tanárrá 1985-ben nevezték ki. A kor szabályai szerint a szak- és tudományos intézetek vezetői tisztségeinek betöltésekor, a szakmai szempontok mellett, fontos, majdhogynem döntő irányelv volt a megbízhatóság, a nemzetiségiek esetében pedig még a lojalitás is. A jelölteknek, kivétel nélkül, eleget kellett tenniük ezeknek az elvárásoknak, de a tisztségben való megmaradás is ettől függött: a megengedett és a tilos között húzott határvonalat átlépni nem volt tanácsos, ha „életben” akart maradni. Az emberséges, a megértő, a szakmájuk követelményeit tiszteletben tartó vezetők gyakran vitustáncot jártak a határ szélén, olykor egy-két lépéssel át is lépve azt, de az óvatosság ennél többet nem engedett meg, még ha az ellenőrzés egy levéltár esetében nem is volt oly mereven szigorú, mint, mondjuk, egy sajtóház esetében.

Csehák nevéhez is fűződik, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben, ha nehezen is, de lehetővé vált, hogy a történelem karon a magyar egyetemi hallgatók két-három tantárgyat magyarul hallgassanak és ezen a nyelven vizsgálhassanak, a diplomamunkájukat szintén magyar nyelven írassák és védhessék meg. Házon kívül befolyásos ellenzői voltak e kezdeményezésnek, így aztán Csehák nevét meghurcolták az egyik „ellenséges tevékenység” típusú „elemzés”-ben, amely valójában a titkosszolgálat jelentéseiből állt össze.

Történészünk a mindenes szerepét is magára vállalta, már csak azért is, mert nem volt más, aki szakszerűen elvégezhetné volna a sajtósági kisebbségi tennivalókat. Ennek azonban ára volt: szétforgácsolódott, a kutatómunka kárát látta ennek, bár az öt könyv és 75 tudományos és szakdolgozat megjelenítése is tiszteletet parancsol.

Így például igen sok általános és középiskolai történelemkönyvet fordított szerbről magyarra – a magyar tankönyvek írása az idő tájt is nehezen ment, akárcsak manapság –, az idegen nyelvű és szellemű tankönyvek átültetése azonban kiegészült a magyar nép történelmével, s ez részben enyhítette a hiányt.

Az Újvidéki Rádióiskolában történelmi előadás-sorozatokat tartott, mintegy pótolva az iskolai oktatás hiányait. Idejéből futotta arra is, hogy kritikákat írjon a frissen megjelent történelmi munkákról, vagy a Forum Kiadó számára recenziókat készítsen a befutott kéziratokról.

(Az utolsó ilyen jellegű munkája, e sorok írójának 2002–2003-ban megjelent *Életrajzi kalauza* szakvéleményezése volt. A három kötet ezer életrajzáról tizenöt-húsz sűrűn gépelt oldalon mondott véleményt. A kiadóban fáradozását az alapos szakrecenzió mintájának tartották. Habár a kéziratról „nagyon pozitív” véleménye volt, s megállapította azt is, hogy a „nemzeti önbecsülést is jól fogja szolgálni”, ez nem akadályozta meg abban, hogy tollhegyre tűzze az aránytalanságokat, az ismétléseket meg a durva másolási és szerzői hibákat is. A szerző megjegyzéseit zömmel el is fogadta.)

Nyugdíjaztatása és a rendszerváltás után megszabadult kötöttségei alól. Már korábban is jól látta, bár erről, következmények nélkül, nem lehetett beszélni, hogy a kisebbség helyzetén már azért sem lehetett enyhíteni, „mert nem alakulhatott ki egy olyan magyar nemzeti kulturális és tudományos tömörülés, szervezet, amely a magyar sorskérdésekkel foglalkozhatott volna”. Amikor erre alkalom nyílt, 1997-ben, megalakult a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, amelynek létrehozásában, alapító tagként, maga is részt vett, alelnökként, a társadalomtudományi osztály vezetőjeként pedig a tudományos munka és tudományos tanácskozások szervezőjeként jeleskedett, a társaság kiadó tevékenységének szerkesztője, társszerkesztője lett.

Legutóbb a Rákóczi- és Deák-évfordulók kapcsán tudományos tanácskozást szervezett, azzal, hogy Rákóczi-tanulmányát, az előrehaladott betegsége miatt, mások olvasták fel, a Deák-tanulmányt pedig már be sem tudta fejezni – elragadta a halál.

Ezekben is nagy figyelmet szentelt a nemzetek és nemzeti kisebbségek viszonyának. Ez egyébként a vesszőparipája volt, már a kilencvenes évek legelején megállapította (*Kilátó*, 1990. április 7.): „Sajnos, rá kell döbennünk, hogy ezen a tájon, Délkelet-Európában, a XX. század első és utolsó évtizede között eltelt majd évszázadnyi idő alatt e kérdésben az előrelépés korántsem olyan nagy, mint szeretnénk, vagy a közelmúltig hittük, nemegyszer hangosan, kissé kérkedve hangoztattuk is.

A politika ismer kompromisszumokat, a tudomány nem. Ezért néha felmerül bennem a kérdés, hogy az a tudományág, amelyet magam is művelek, teljes értékű tudomány-e”, vagy pedig a napi politika szolgáltatója.

A felismerés, az önkritika hangja cseng ki következő soraiból is: „Sokáig abban a tévhitben ringattuk magunkat, hogy a szocializmus valóban megoldja a nemzeti kérdést. A legújabb események erre félelmetesen rációznak. A többségi nép sehogyan sem tudja megérteni azt az igazságot, amelyet Széchenyi István még a reformkorban kimondott: az a nép, amely más népet, népeket elnyom, maga sem lehet szabad . . . Az egymás mellett élő emberek csak akkor működhetnek együtt, ha kölcsönösen ismerik egymás nyelvét, kultúráját, s tiszteletben is tartják azt. Csak ez esetben lehetnek teljesen szabadok . . .”